

УДК 34.03+340.15+351.77(477)

Каленіченко Л. І.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

Слинько Д. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ

LEGAL PROCESS AND PROCEDURAL LAW: GENERAL THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE CORRELATION OF CONCEPTS

У статті виокремлено та проаналізовано загальнотеоретичні підходи до розуміння співвідношення понять «юридичний процес» та «процесуальне право». У статті доведено, що процесуальне право та юридичний процес є відносно самостійними правовими явищами, які мають низку своїх специфічних ознак та обґрунтовано висновок про те, що дані правові явища різні за своїм змістом та сутністю, а отже, отожднювати їх є некоректним та логічно не виваженим.

Ключові слова: юридичний процес, процес, процесуальне право, судовий процес, юрисдикційний процес.

В статье выделены и проанализированы общетеоретические подходы к пониманию соотношения понятий «юридический процесс» и «процесуальное право». В статье доказано, что процесуальное право и юридический процесс являются относительно самостоятельными правовыми явлениями, которые имеют ряд своих специфических признаков и обоснован вывод о том, что данные правовые явления разные по своему содержанию и сути, а следовательно, отождествлять их некорректно.

Ключевые слова: юридический процесс, процесс, процесуальное право, судебный процесс, юрисдикционный процесс.

The article outlines and analyzes the general theoretical approaches to the understanding of the relation between concepts "legal process" and "procedural law". It is proved that procedural law and legal process are relatively independent legal phenomena, which have specific features. The conclusion is based on the fact that these legal phenomena are different in their content and essence, and therefore, identifying them is incorrect.

Key words: legal process, process, procedural law, court process, jurisdictional process.

Право є одним із соціальних регуляторів поведінки людини у суспільстві, державі. Право як система загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки є частиною соціальних норм, за допомогою яких здійснюється нормативне регулювання суспільних відносин. Саме за допомогою норм права у державі та суспільстві досягаються правопорядок та законність, проголошені основні права та свободи людини та громадянина стають не деклараціями, а реальними мірами можливої поведінки.

Право як соціально-правове явище є, з однієї сторони, статичним явищем, а, з іншої – динамічним. Розглядаючи право із позиції статичності, воно, у загальному вигляді, є системою загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки, які встановлюються і санкціонуються державою, з метою забезпечення правопорядку та законності у державі та суспільстві. Аналізуючи право у ракурсі динамічного явища, слід зазначити, що воно врегульовує порядок здійснення юридичної діяльності, а, отже, тісно пов'язано із такими правовими явищами як юридичний процес і процесуальне право.

На сторінках юридичної наукової літератури юридичний процес та процесуальне право досліджували у своїх роботах С.С. Алексєєв, І.В. Атаманчук, В.М. Баландіна, В.М. Горшеньов, Н.О. Грешнова, О.М. Куракін, М.С. Кельман, О.Г. Лук'янова,

П.О. Недбайло, М.В. Максютін, С.М. Олейніков, А.О. Павлушина, О.В. Петришин, І.М. Погрібний, О.О. Сидоренко, О.Є. Солдатова, О.І. Ющик.

Однак, у юридичній науковій літературі на сьогодні немає єдності у поглядах стосовно змісту сутності та взаємозв'язку понять юридичний процес та процесуальне право.

Однією з основних причин незавершеності дискусії стосовно співвідношення понять «процесуальне право» і «юридичний процес» є різноманіття термінології, що застосовується в науковій правничій літературі. В науці процесуального права найрізноманітнішим чином використовуються назви організаційних, процесуальних, організаційно-процесуальних і тому подібних норм, відносин, проваджень, процесуальних стадій [1, с. 101; 2, с. 42–43; 3, с. 5–17]. Є твердження, що за своїм змістом поняття «процедура» і «процес» збігаються, що «процесуальне право – це завжди право, що встановлює певну процедуру та визначає процес, рух, розвиток діяльності органів і осіб [4, с. 5; 5, с. 44–45; 6, с. 25]. Юридичний процес вчені-правознавці розуміють як – зібране наукове поняття, яке визначає форми перетворення юридичних ідеальних моделей, закріплених у внутрішньому законодавстві та в міжнародному нормативі в реальну систему правовідносин [7, с. 230–261].

У даній науковій статті ми поставили за мету виокремити та проаналізувати загальнотеоретичні

підходи до розуміння співвідношення понять «юридичний процес» та «процесуальне право».

На наш погляд, *визначення співвідношення між поняттями «юридичний процес» та «процесуальне право»: по-перше*, дозволить сформулювати чітко зміст зазначених правових явищ як проявів юридичної практики; *по-друге*, охарактеризувати їх, виокремити основні специфічні ознаки; *по-третє*, дозволить звести до мінімуму термінологічну плутанину.

У юридичній науковій літературі існує точка зору, що *процесуальним правом* є система правових норм, яка виступає регулятором суспільних відносин, що виникають у ході реалізації норм права усіма суб'єктами правовідносин [8, с. 9].

І.В. Атаманчук визначає *процесуальне право* як складне за змістом і структурою організаційно-процедурне право, котре об'єднує правові галузі, норми та інститути права, що регламентують правові процедури й покликане забезпечити діяльність юрисдикційних органів щодо застосування норм матеріального права стосовно конкретних життєвих обставин [9, с. 13].

Укладачі юридичної енциклопедії визначають *процесуальне право* як сукупність правових норм, якими регулюється порядок (процедура) реалізації матеріальних норм конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та інших галузей права [10, с. 186–187].

Аналіз особливостей процесуального права, дає підстави констатувати, що воно *нерозривно пов'язане з матеріальним правом*. Процесуальне право надає енергію матеріальному праву, є процесуальною формою здійснення і захисту останнього. Норми процесуального права в одних випадках мають галузеву кодифікацію (Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України), а в інших – знаходяться в законах та інших нормативно-правових актах разом з нормами матеріального права. Таким «змішаним» актом є і Конституція України. У ній, зокрема, зафіксовано повноваження органів усіх гілок державної влади (матеріальні норми), а також порядок утворення і діяльності цих органів (процесуальні норми). *Практична дія норм процесуального права передбачає наявність спеціального механізму*. В одних випадках він не виокремлюється у самостійну систему, а в інших – для цього утворюються спеціальні органи, зокрема судові. *Процесуальне право є обов'язковим алгоритмом їх правомірної діяльності щодо забезпечення реалізації норм матеріального права*.

Призначення процесуального права проявляється в самостійній службовій ролі, яка йому властива. Мається на увазі регламентація юрисдикційної та іншої охоронної діяльності уповноважених суб'єктів щодо застосування правових норм, що передбачає реалізацію заходів юридичної відповідальності, превентивних заходів, заходів захисту, а також вирішення та усунення інших порушень суспільних відносин.

До критеріїв, які визначають самостійність процесуального права у системі права слід віднести наступні [11, с. 68]: 1) матеріально-правові відносини,

які покликані опосередковувати процесуальне право; 2) призначення матеріально-правових норм, реалізацію яких опосередковує процесуальне право; 3) місце процесуального права в загальній структурі права; 4) особливість процесуальної діяльності; 5) характер індивідуальних конкретних справ, які вирішуються.

Що стосується *визначення поняття «юридичний процес»*, то існує точка зору, що дане правове явище є системою взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених державних органів, посадових осіб, а також визначених нормами права інших суб'єктів, що знаходять своє вираження у здійсненні операцій, спрямованих на вирішення юридичних справ, породжують певні юридичні наслідки й регулюються процесуальними нормами, і набуває регламентації допомогою, передусім, норм цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права [12, с. 225–226].

О.М. Бандурка та О.Ф. Скакун вважають, що у юридичному процесі виражається технологічна сторона юридичної практики й тому він являє собою систему процедур вирішення юридичних справ на основі норм права уповноваженими органами держави, посадовими особами й іншими суб'єктами, тобто систему процесуальних дій учасників процесу, спрямовану на досягнення юридичного результату (цілі) [13, с. 117].

Слід окремо зазначити, що репрезентативність визначень «юридичний процес» є досить розгалуженою, однак, *сукупність поглядів щодо сутності та змісту юридичного процесу у юридичній науковій літературі можна згрупувати у два підходи*.

Перший підхід репрезентується як *широке розуміння сутності та змісту «юридичний процес»*. У межах даного підходу юридичний процес розуміється як комплексне і багатоаспектне поняття, що характеризує сукупність усіх правових форм діяльності державних органів (парламенту, президента, уряду, суду, прокуратури тощо) та інших уповноважених суб'єктів, яка пов'язана зі здійсненням у визначеному законом порядку юридично значущих дій і спричиняє певні правові наслідки. Прихильники зазначеного підходу стверджують, що юридичний процес ґрунтується на принципах свободи, справедливості, рівності (єдності прав та обов'язків і взаємної відповідальності держави та особи), гуманізму, демократизму, верховенства права, законності та інших загальних і спеціальних правових принципах. Зміст, форми та порядок здійснення юридичного процесу визначаються і регулюються відповідними нормами матеріального і процесуального права, і його результати закріплюються (фіксуються) у певних юридичних актах загальноправового або індивідуального характеру (законах, підзаконних актах, указах, розпорядженнях, постановках, наказах, рішеннях, ухвалах тощо). При цьому для характеристики юридичного процесу першочергове значення має правова форма діяльності уповноважених на те суб'єктів, яка завжди пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій (розглядом і вирішенням юридичних справ) у порядку, визначеному законом, і виконує роль однієї з

гарантій точного й неухильного застосування дотримання і виконання правових норм [14, с. 481–482].

Другий підхід до розуміння сутності та змісту юридичного процесу – *вузький*. Прихильники даного підходу розуміють юридичний процес як узагальнююче поняття, що характеризує регламентований законом порядок конституційного судочинства, провадження у цивільних, господарських і кримінальних справах, а також діяльності державних органів (служб, посадових осіб) адміністративної юрисдикції та судових установ з розгляду справ про адміністративні правопорушення [14, с. 481–482].

У контексті аналізу зазначених підходів до розуміння сутності та змісту поняття «юридичний процес», на нашу думку, слід окремо підкреслити, що *прихильники вузького підходу сутність юридичного процесу пов'язують лише із розглядом конституційних, кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ*. Натомість *прихильники широкого розуміння до сутності юридичний процес у зміст його поняття*, окрім конституційного, адміністративного, господарського та інших процесів судочинства, *включають всі інші правові форми діяльності державних органів (правотворчу, правозастосовну, правотлумачну)*. При цьому звернемо окремо увагу на те, що центральне, домінуюче місце серед видів юридичного процесу у межах широкого підходу до розуміння його сутності та змісту вчені відводять судовому процесу.

На підставі виокремлених поглядів щодо змісту та сутності понять «юридичний процес», «процесуальне право», вважаємо за доцільне визначити наступні основні підходи до розуміння співвідношення зазначених правових явищ:

1. Юридичний процес розглядається як юрисдикційна та інша охоронна діяльність органів правосуддя, яка спрямована на вирішення спорів про право і здійснення правового примусу, а процесуальне право виступає у якості сукупності правових норм, які регулюють суспільні відносини, які виникають: а) у процесі здійснення правосуддя; б) у зв'язку з правосуддям; в) у зв'язку з організаційною діяльністю щодо здійснення правосуддя;

2. Юридичний процес є юрисдикційною чи іншою охоронною діяльністю уповноважених органів держави та інших суб'єктів, а процесуальне право – сукупністю правових норм, які регулюють діяльність, спрямовану на вирішення спорів про право та здійснення правового примусу;

3. Юридичний процес виступає у вигляді правотворчої та правозастосовної діяльності компетентних органів держави, а процесуальне право є сукупністю правових норм, які регулюють «організаційні» суспільні відносини, що складаються в процесі правотворчості та процесі застосування норм матеріального права;

4. Юридичний процес полягає у реалізації матеріально-правових норм незалежно від форм такої реалізації, а процесуальне право визначає порядок реалізації матеріального права, оскільки процесуальні норми й відносини не мають абсолютних ознак, а

розглядаються в якості таких лише в певному співвідношенні з матеріальними, залежно від функції, яку вони виконують щодо тих чи інших норм і відносин;

5. Під юридичним процесом розуміється вся юридична діяльність державних органів у сферах правотворчості, правозастосування, контролю тощо, а під процесуальним правом – сукупність правових норм, які регулюють юридичну діяльність;

6. Юридичний процес – це реалізація організаційно-правових форм діяльності щодо застосування норм матеріального права, процесуальне право виступає в якості організаційного права, котре об'єднує правові галузі, що регламентують правові процедури при вирішенні спорів чи накладанні відповідальності за правопорушення.

Отже, вищевикладене у даній статті дає підстави констатувати, що процесуальне право і юридичний процес є відносно самостійними правовими явищами, які мають низку своїх специфічних ознак. Дані правові явища різні за своїм змістом та сутністю, а отже, ототожнювати їх є некоректним та логічно не виваженим.

Відмінність процесуального права та юридичного процесу полягає у наступному. Під юридичним процесом розуміють, насамперед, урегульовану процесуальними нормами діяльність уповноважених суб'єктів, яка спрямована на реалізацію норм відповідних матеріальних галузей права під час розгляду та вирішення юридичних справ. А процесуальне право, у свою чергу, є системою юридичних норм, яка спрямована на регулювання державно-владних, організуючих суспільних відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією процесуальної форми по застосуванню норм відповідних матеріальних галузей права.

Всі погляди, що існують у юридичній науковій літературі стосовно співвідношення понять «юридичний процес» та «процесуальне право» можна згрупувати у шість основних.

Зважаючи на результати спеціального монографічного загальнотеоретичного дослідження [15], ми підтримуємо широкий підхід до розуміння співвідношення понять «юридичний процес» та «процесуальне право». У межах широкого підходу до розуміння співвідношення понять «юридичний процес» та «процесуальне право» у зміст юридичного процесу включають всі форми (види) юрисдикційного процесу та позитивне правозастосування. Тобто, до змісту юридичного процесу у межах даного підходу слід віднести будь-які прояви юрисдикційного (кримінального, цивільного, адміністративного та інших) процесу, а також всі прояви «позитивної» правозастосовної діяльності. У свою чергу у зміст поняття «процесуальне право» у межах широкого підходу відносять систему процесуальних норм різної галузевої приналежності, які регламентують правові процедури щодо вирішення спорів чи визначення відповідальності та спрямованих на забезпечення діяльності вповноважених суб'єктів по застосуванню норм матеріального права відносно конкретних життєвих обставин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ямпольская Ц.А. О месте административного права в системе социалистического права. *Советское государство и право*. 1956. № 9. С. 92–102.
2. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1963. 197 с.
3. Салищева Н.Г. Административный процесс в СССР. Москва : Юрид лит., 1964. 158 с.
4. Рудкин Ю.Д. Правотворческие производства: природа, структура, разновидности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 1984. 17 с.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1. Москва: Наука. 470 с.
6. Лучин В.О. Процессуальные нормы в советском государственном праве. Москва : Юрид. лит., 1976. 168 с.
7. Осипов А.В. Реализация права и толкование его норм. Лекция 15. *Курс лекций по теории государства и права*. Саратов, 1994. С. 230–261.
8. Коваль О.А. Принципы процессуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2005. 198 с.
9. Атаманчук І.В. Генеза процессуального права України: тенденції, перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 21 с.
10. Шемшученко Ю.С. Процессуальне право. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.* Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5: II-С. С. 186–187.
11. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 2003. 240 с.
12. Загальна теорія держави і права / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 320 с.
13. Бандурка О.М., Скакун О.Ф. Юридична деонтологія : підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2002. 336 с.
14. Нагребельний В.Н., Оніщенко Н.М. Юридичний процес. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін.* Київ : Укр. енцикл., 2004. Т. 6: Т-Я. С. 481–482.
15. Слинко Д.В. Юридичний процес : історія, теорія, практика : монографія. Харків : Вид-во «НТМТ», 2017. 415 с.